

ALGUNS DETALLS DEL

Càrcer medieval

El nom àrab de Càrcer, *Qasr*, significa 'palau, fortalesa', però també 'hostal'; encara que, etimològicament, no es tracta sinó d'una adaptació a la llengua àrab del vocable llatí *castra*, 'campament'. L'accepció d'*hostal* sembla fer joc amb la d'Alcàntera/*al-Qântara*, 'el Pont': ¿algun camí de Xàtiva cap al nord, amb un hostal i un pont desaparegut per a travessar el Xúquer...? Caldria estudiar-ho arqueològicament. També fa joc el nom de Càrcer amb el de Sumacàrcer: àrab *Summa Qasr*, 'el cim o muntanya (llatí vulgar *somma*) de Càrcer/*Qasr*'. És a dir, que, segurament, aquell castell fou una fortificació bastida pels habitants de la vall de Càrcer.

Quan Jaume I conquerí la Ribera de Xúquer, Càrcer era una de les alqueries islàmiques més importants de la contrada. Comptava amb hortes, molins, mesquita aljama i potser alguna torre defensiva amb albacar annex, precedent del que seria després el "Castell" o Casa de la Senyoria feudal (darrere de la casa consistorial). És probable també que s'hi elaboraren ceràmiques a la terrisseria medieval (c/ del Teular i pl. dels Dolors), ja documentada com a molt important en el segle XIV.

La incorporació de Càrcer al regne colonial de València suposà la creació d'una senyoria territorial, transformada en baronia per privilegi reial d'Alfons el Magnànim, el 1437. Entre els segles XV i XIX se succeïren com a senyors feudals de Càrcer diferents famílies (els Martines d'Eslava, els Cruïlles, els Cucaló i els Manglano), que hagueren d'afrontar la repoblació amb cristians vells després de l'expulsió dels moriscos (1609) i la fi de les senyories (1837), que és l'inici del modern municipi.

Les transformacions urbanístiques del segle XX han portat a la desaparició de l'antic palau o castell. Tanmateix, el nucli antic de Càrcer conserva les petges d'un urbanisme islàmic força interessant. Alguns perfils de places, carrers i traces de mitjaneres entre cases daten de l'edat mitjana. S'ha renovat les cases al llarg dels segles, però el parcel·lari *fossilitza* coses de segles passats.

Si atenem als registres del *Llibre del Repartiment* (1248), observem que Jaume I pretengué fundar a Càrcer una *pobla* o vilanova xicoteta, per a unes 50 famílies. El projecte fracassà, tanmateix. En els anys i segles subsegüents, Càrcer continuà sent un poble de moros que convivia amb una curta minoria de cristians, vinculats segurament a la gestió de les rendes de la senyoria.

Durant els segles XIV i XV, quan el poble pertanyia als Eslava, els cristians –els 'valencians' pròpiament dits– vivien en un reducte fortificat o segregat del poblat islàmic, denominat "la Plaça" o "el Cortixó", segons la documentació de l'època. Un *cortixó* –com en altres pobles– era un espai tancat i accessible per una sola porta, cosa que es correspon amb l'aspecte actual de la plaça de la Verge de Gràcia. Els carrers col·laterals de Santa Anna, la Verge de la Seu i Llocnou d'en Fenollet conserven traces d'urbanisme islàmic i estarien habitats per musulmans. Fora ja del poble, en un espai obert, estarien la mesquita aljama (pl. de la Comunitat Valenciana), amb una esplanada perquè hi assistiren a l'oració comunitària i al mercat de divendres els moros de la vall, i el Castell senyorial, amb grans, cavallerisses i altres dependències.

En conjunt, el nombre de cases i famílies era relativament curt. L'any 1438, com tot seguit comprovarem, hi havia a Càrcer 20 cases de moros (un centenar de persones) i solament 7 de cristians (una trentena de persones). Els cristians compartien el Cortitxó de la Plaça amb una antiga església, del segle XIII, dedicada a la Mare de Déu de l'Assumpció: la que seria després capella de la Mare de Déu de Gràcia. La mesquita dels moros deuria ocupar una part del solar de l'actual església, destinada a reemplaçar la medieval.

En una visita pastoral del 1401 consta que l'església estava dedicada a Santa Maria: *ecclesie Beate Marie loci de Carçre*. El rector, mossén Martí Ximeno, estava auxiliat per un vicari, Felip Tudela, i hi hauria també una abadia. El temple tenia un altar molt ben ornamentat, i un tercer capellà beneficiat que oficiava missa també diumenges i festes, mossén Berenguer Pellisser. Així mateix, hi havia un segon altar, lateral, el del Sant Esperit, on oficiava missa un altre capellà beneficiat, Pere Menargues. Els patrons dels benifets eren ciutadans i cavallers de Xàtiva que posseïen terres a la vall de Càrcer, i que remuneraven el clergat. El visitador pastoral interrogà dos fidels veïns de Càrcer, Joan de Riola i Andreu Tàrrega, sobre el comportament dels capellans del rogle. Li digueren que una tal Francesca, muller d'un escuder del senyor, Bernat Joan, segons fama pública, s'entenia amb el capellà Menargues i ja vivien junts cosa de dos anys. Els altres sacerdots eren honestos i complien amb l'ofici.¹

Els senyors de Càrcer percebien una part important de les collites i produccions dels musulmans (cereals, oli, panses, figues, mel, ramats, etc.), i un cens anual en diners. Els valencians, en canvi, eren francs de partir collita i patien una fiscalitat més moderada. En contraprestació servien als senyors en tasques de control dels vassalls musulmans, administració de la casa de la senyoria, comptabilitat, etc. Per exemple, cada alqueria de la vall necessitava

d'un alcaid o persona que tinguera les claus de la casa senyorial, que era també almàssera, garrofera, pallissa, etc., és a dir, el magatzem de collites i béns del senyor. En el document que transcriurem a continuació, per exemple, troben entre els testimonis l'alcaid del castell o casa de la senyoria de Cotes.

Els diferents senyors de les alqueries de la vall de Càrcer posseïen una jurisdicció limitada sobre els moros. La vall formava part del terme general i reialenc de la ciutat de Xàtiva, per privilegi de Jaume I. De manera que, en el segle XIII i part del XIV, la jurisdicció civil i la criminal (delictes de sang, penes de mort...) era exercida pel justícia de Xàtiva. Els cavallers amos de les alqueries sols hi posseïen el dret sobre cases i terres (percebre censos en diners i participacions de collita), fins al 1329 en què obtingueren també la baixa jurisdicció o potestat civil, i part de la criminal: era l'anomenada jurisdicció alfonsina. De manera que el justícia de Xàtiva, el governador del regne i uns altres oficials del rei sols actuarien a la vall de Càrcer en cas d'haver-s'hi comés un crim.

La situació canviaria per a la senyoria de Càrcer gràcies a un privilegi reial del rei Alfons V el Magnànim, datat a Càpua (Itàlia), el 2 de juliol del 1437.² El monarca recompensà els serveis militars del cavaller Pere Martínez d'Eslava, en la guerra de conquesta de Nàpols, amb l'erecció de Càrcer en baronia feudal. Això vol dir que la corona renunciava a tota la jurisdicció, civil i criminal, mer i mixt imperi, en favor del nou baró. A partir d'aquest moment, el terme de Càrcer es consideraria separat del terme i reialenc de Xàtiva, i els senyors tindrien dret a dirimir qualsevol qüestió judicial i a plantar forques per executar els criminals.

Com que Martínez d'Eslava es trobava aleshores a Itàlia, el que acudí a Càrcer a prendre possessió de la baronia, de mans del governador del Regne de València, fou el procurador del flamant baró, el notari Jaume Gassol.

¹ CÁRCEL, Ma. Milagros – BOSCA, José Vicente, *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV y XV)*, Facultat de Teologia "Sant Vicent Ferrer", València, 1996, ps. 338-339.

² Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, Reg. 2.765, ff. 178-180; ARV, Reial Justícia, 799, any 1756, f. 521 i ss.

L'acta de possessió feudal, signada el 20 de juny del 1438,³ ve encapçalada per una llista dels caps de casa moros de Càrcer, que juren fidelitat al senyor mirant a l'Alquibla, i una altra llista dels caps de casa cristians, que juren posant la mà damunt els Sants Evangelis. El representant del baró celebra un juí ràpid i mana empresonar un presumpte delinqüent, lligant-lo de caps i mans al cep del lloc, que era un patíbul on s'exposaven públicament els reus. Pel que fa a l'erecció de forques, el procurador ajornà la qüestió, perquè no sabia quina decisió havia de prendre el seu representat, aleshores absent. Heus ací la transcripció de la presa de possessió de la baronia de Càrcer, el 1438:

Çaat Açim
Gàlip Alamí
Çaat Alhadarí
Eça, fill de Çahat Eça
Yaye Çæet
Çale 'el Pelado'
Xeeb Lírida
Àzmet el Tagarí
Abdulaziz Alfaquí
Abdal·là Abdulaes
Mahomat el Ferrer
Abraham Baçar
Àzmet Ubéquer
Abdal·là Buçota
Cílim Tabmem
Abdolmálich Posay
Acén Alcadí
Àyet Restí
Çaat Calaff
Mahomat Xalanci

E, ultra los dits moros, foren demanats e congregats per manament del dit comisari, los cristians infrasegüents:

Primo, en Guillem Romero
en Francesch Squiu
en Johan Carbó
en Jacme Pastor
en Pere Romero
en Martí Parapà
en Martí Lòpez

En presència dels quals, lo dit comisari féu llegir, presentant, la sua dita comissió a lo notari scrivà de la Cort de la Governació, ab alta veu, intel·ligible, en la forma següent:

“De nos, en Pere Bou, conseller del molt alt senyor rey e lochtinent general de governador del Regne de València, instant *jam est supra, etc.* Lesta a aquells, publicada e presentada la dessús dita comissió, los dits alamí, jurats e aljama, e encara los dits cristians, dixeren que, tant com la dita letra o comissió se dictava a ells e la dita aljama, que rebien aquella ab homil e subjecta reverència del molt alt senyor rey e del dit honorable lochtinent de governador, offerint-se prests e aparellats fer he obedir aquells en les coses contengudes en la dita acta del dit molt alt senyor rey.”

Et, predictis activatis, com fos aquí present l'onrat en Jacme Gaçol, notari, affermant-se procurador bastant del dit honorable mossén Pere Martínez d'Ezlava, e mostrant a hull la procura en sa forma, e requerís al dit honrat comissari li liuràs la possessió de la dita jurisdicció criminal del dit loch, segons era mencionat en la dita comissió. Per tal, lo dit honrat comissari, en virtut de la dita comissió, manà personalment als dessús dits alamí, jurats e aljama del dit loch, que de ací avant haguessen e tinguessen lo dit mossén Pere Martínez d'Ezlava com senyor de la dita jurisdicció criminal del dit loch, e del mer e mixt imperi de aquell, e respongüessen a aquell de tots e de qualsevol drets pertanyents a la dita jurisdicció criminal.

Los quals dixeren e respongüeren que los plahia. E, noresmenys, manà als dessús dits que per rahó de la dita jurisdicció criminal, fesen e prestasen al dit mossén Pere Martínez, o al dit Jacme Gaçol, que aquí era present, com a procurador de aquell, sacrament e homenatge de fidelitat que hauran e tendran de ací avant lo dit mossén Pere d'Ezlava e los seus, com a senyor de la dita jurisdicció criminal del dit loch, mer e mixt imperi de aquell; sí e segons havien dit al dit molt alt senyor rey, e aquella exercia lo governador del dit regne, en lo dit lloch e son terme, exceptat crim de plagi o de collera, segons en la carta de donació feta de la dita jurisdicció és contengut.

³ Arxiu del Regne de València, Governació, 2804, mà 6a, ff. 30-32v.

Los quals responents dixeren que eren prests de fer e prestar lo desús dit sacrament de feeltat. E, e feyt, los dits alfaquí, alamí, jurat e altres moros dessús dits, vassalls del dit loch, representants la dita universitat e aljama del dit loch, axí en universal com en la singularitat, feren e prestaren sacrament de feeltat e homenatge de mans e de boca, segons Çuna e Xara de moros, en poder del dit en Jacme Gaçol, en lo dit nom. Sots virtut del qual prometeren que haurien e tendrien lo dit Pere Martínez d'Ezllava, senyor del dit loch, com a senyor de la dita jurisdicció criminal, mer e mixt imperis del dit loch e respondran a aquell de tots e qualssevol coses, drets e emoluments pertanyents a la dita jurisdicció criminal.

E, noresmenys, los dessús dits christians e cascú d'ells, ensequín e complint lo dit manament, feren e prestaren sacrament a Déu e als Sants Evangelis, de les seues mans corporalment tocats, e homenatge de mans e de boca en poder del dit Jacme Gaçol, com a procurador de dit mossén Pere Martínez d'Ezllava, sots virtut del qual prometeren al dit en Jacme Gaçol, en dit nom, en poder e mà del notari dejús scrit, que de ací avant tendran o hauran per senyor de la dita jurisdicció criminal, mer e mixt imperi, dessús dits, lo dit mossén Pere Martínez d'Ezllava, principal de aquell, e los seus, e respondran a aquell de tots e qualsevol drets pertanyents a la dita jurisdicció, si Déu los ajudàs e los Sants Evangelis de aquell.

“E, fetes les dites coses, lo dit Jacme Gaçol, en dit nom, sots virtut de sacrament per aquell fet e prestat a Déu e als Sants Evangelis de aquell, de la sua mà corporalment tocats, promés en nom del dit loch, en poder e mà del dit notari, que-s servarà e servir farà en los fets e actes de dita jurisdicció criminal, Çuna e Xara, dels moros, e segons la dita Çuna e Xara los jutgarà lo dit seu principal, si Déu li ajudàs e los Sants Evangelis de aquell.

A les quals coses, totes e sengles, axí lo dit en Jacme Gaçol, en el dit nom, com los dits alamí, jurats e aljama del dit loch, requiriren de totes les dites coses ésser feta carta pública.

Testimonis foren a les dites coses lo discret en

Felip Leopart, notari, e n'Anthoni Romero, alcayt de Cotes, e Çaat Asquer, de Raçalany, e Çaat Çale, de Alcàntera.

* * *

Consequenter, vero die et anno quolibet supra, lo dit honrat en Jacme Gaçol, en lo dit nom, procurador del dit mossén Pere Martínez d'Ezllava, ensequint e continuant la dita sua possessió, en presència del dit comissari, manà personalment als dits alamí, jurats e aljama del dit loch que no fós algú que gosés portar ab sí dins lo terme del dit loch armes vedades algunes, sots pena de perdre aquelles; ne gosés anar de nit armat en lo dit loch ne en lo terme de aquell, sots pena de mort. Los quals respongueren que-ls plahia. E, noresmenys de les dites coses, manà ésser feta per lo dit loch la crida pública del thenor següent:

“Ara ojats que us fan saber e mana lo honrat en Jacme Gaçol, notari, procurador de l'honorable mossén Pere d'Ezllava, cavaller, senyor del loch de Carçre, a tots e qualsevol vassalls del dit loch, axí christians com moros e altres strangers, que no sia algú que gos o presumisca portar en lo dit loch ne en son terme armes algunes; ne gos o presumisca anar de nit armat per lo dit loch ne per son terme, sots pena de mort. E quart-s'i qui guardar s'i ha.”

Paulo post, dicta die, intitulata XXa. mensis iunii anno predicto, a Nativitate Domini M° CCCC° XXXVIII°, Pasqual Navarro, missatge e trompeta del dit loch, dix e féu relació en lo present dia de huy haver feta e publicada per lo dit loch, e lochs acostumats de aquell, la dita crida.

In quam, lo dit en Jacme Gaçol, *dicto nomine*, com fos posat clamor denant aquell per Çahat Alhadarí contra Çalem el Morius, moro, per certes coses que pretenia haver-li furtades, e encara per certs aguayts qui dix li havia fets per matar-lo, manà e féu prendre aquell dit Çalem e metre en la presó, ço és, en lo cep del dit loch. E manà al dit Çaat que dins deu dies hagués provades les dites coses.

E, noresmenys, lo dit en Jacme Gaçol, continuant la dita possessió, com volgué (segons fer

podia, segons tenor de la dita carta real) erigir fforques en lo dit loch; emperò com no sabia la intenció del dit seu principal, dix en presència del dit comissari, notari, etc., desús scrits, e encara de la dita aljama, que per ço no erigia les dites fforques del present; en la acceptació de la dita jurisdicció criminal perjuhí algú no sia feyt al dit seu principal, ans romanga salvu o il·lés tot son dret e tota sa facultat en poder eregir tota hora que ben vist li fós, segons li era permés per tenor de la dita donació e concessió reyal.

Requirit de totes les damunt dites coses ésser-ne feta carta pública (...). *Presentibus in dictis, Felipo Leopart, notario; Antonio Romero, alcaýdo loci de Cotes, pro testibus ad predicta vocatis.*”

Els senyors feudals no sols es preocupaven de mantenir els seus drets i jurisdiccions, sinó que procuraven gestionar les seues baronies de manera que generaren més rendes: portant a viure nous vassalls, donant préstecs als seus llauradors, afavorint-los en litigis amb pobles veïns o eixamplant les hortes amb la traça de noves séquies. Este últim aspecte, la construcció d'una nova séquia i l'augment de l'extensió de l'horta d'Alcàntera, Càrcer i Cotes, està documentat per a l'any 1458, pel cronista de Xàtiva Agustí Ventura.⁴

Com s'observa també a partir de la lectura del

document anterior, als musulmans del Regne de València, se'ls respectaven la religió, la llei —el codi legislatiu de 'Sunna e Xara'—, la llengua i els costums. Pel que fa concretament als de Càrcer, sabem que es dedicaven bàsicament a l'agricultura. Això no obstant, alguns eren productors i exportadors de ceràmiques molt apreciades, admirades ja per Eiximenis en el segle XIV. D'ací, el senyor també s'emportava una part dels ingressos. Uns altres vassalls musulmans es dedicaven al comerç a mitja i llarga distància. Eren arriers o traginers. És a dir, que es desplaçaven, si calia, al soldanat nazarí de Granada, on, gràcies a la seua religió i al coneixement de l'àrab, trobaven més facilitats en relacionar-se. Així les coses, mentre els Reis Catòlics avançaven en la conquesta d'aquelles terres, trobem al moro de Càrcer *Hilâl ibn Humayd* partint d'aquestes parts de la Ribera amb productes per valor de 100 lliures per mercadejar amb ells a la plaça d'Almeria (17 d'abril del 1480).⁵ Pocs anys després, apareix autoritzat *Ibrahim ibn Hatu*, per a viajar a Granada amb robes i mercaderies (22 de desembre del 1486).⁶

Sens dubte, el Càrcer del segle XV era un poble relativament menut, però molt important a escala comarcal: amb uns barons privilegiats pel rei Alfons, una minoria cristiana, una església i capellans, un castell senyorial, un centre de producció ceràmica de reconegut prestigi, i intrèpids mercaders.

⁴ VENTURA i CONEJERO, Agustí, "Furgant en el passat. Alguns documents inèdits sobre Xàtiva en l'edat mitjana", dins Xàtiva en la fira d'agost, 2002, ps. 47-54 (p. 53).

⁵ Arxiu del Regne de València, Batlia, 1156, ff. 813v-814.

⁶ *Ibidem*, 1158, f. 333r/v.